

Klaudy K. 1992. Magyar fordítástudomány a XIX. században. (Brassai Sámuel nézetei a fordításról.) In: Kiss J. és Szűts L. (szerk.) *Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 387-394.

MAGYAR FORDÍTÁSTUDOMÁNY A 19. SZÁZADAN (BRASSAI SÁMUEL NÉZETEI A FORDÍTÁSRÓL)

Beszélhetünk-e 19. századi magyar fordítástudományról? Nevezhetjük-e fordítástudománynak azoknak a fordítással kapcsolatos gondolatoknak, fordítással kapcsolatos elveknek az összességét, melyeket Radó Antal (1833) *A magyar műfordítás története* című könyvében áttekint? Kirajzolódnak-e egy magyar fordítástudomány körvonalai a század második felében született művekből: Toldy Ferenc (1844), Arany János (1860), Brassai Sámuel (1861), Szász Károly (1859) fordítással kapcsolatos fejtegetéseiből?

Ha a bevezetőben feltett kérdésre nemmel felelünk, ennek elsősorban az az oka, hogy a 19. századi gondolkodókat nem a fordításnak, mint jelenségnek a minél alaposabb, minél egzaktabb leírása foglalkoztatta, inkább bizonyos fordítói elvek megfogalmazására törekedtek. Amit ma, a 20. század második felében fordítástudománynak, fordításelméletnek nevezünk (vö.: science of translation, theory of translation, Übersetzungswissenschaft, Translationswissenschaft, теория перевода, наука о переводе, переводоведение stb), az elsősorban nyelvészeti diszciplína, melynek célja a fordítás folyamatának nyelvészeti leírása, az egyik nyelvről a másikra való átlépés folyamatának nyelvészeti modellálása. Napjaink fordítástudománya elsősorban leíró és nem előíró. Deskriptív és nem preskriptív. Napjaink fordítástudománya kerüli az értékelést, míg a 19. századi írókat, kritikusokat elsősorban az foglalkoztatta, milyenek kell lennie a jó fordításnak. Általánosítási törekvéseiket nem az vezérelte, hogy minél többet tudjunk meg a fordítás folyamatáról, hanem az, hogy minél több művet fordítsanak le idegen nyelvekből magyarra, ezt minél jobb színvonalon tegyék, s ezáltal gazdagodjék a magyar nyelv és a magyar kultúra.

Fordítási elveik kidolgozásakor nem a nyelvek különbségeire hivatkoztak, inkább a kultúrák, irodalmi műfajok különbségeire, egyes írói életművek sajátosságaira stb. Mivel a fordításnak ez a kultúrtörténeti, irodalomtudományi megközelítése ma is létezik (jó áttekintést ad erről a *Helikon Világirodalmi Figyelő* 1986. 1-2. száma, melyet teljes egészében a fordításnak szenteltek), könnyűszerrel juthatnánk arra a következtetésre, hogy csak ennek az utóbbi, irodalomtudományi megközelítésnek a követői kereshetik előfutáraikat

a 19. században, s a fordítással foglalkozó nyelvészeknek nem érdemes Toldy Ferenc, Arany János, Brassai Sámuel, Szász Károly nézeteit tanulmányozni.

Hogy ez még sincs így, annak oka a nyelvészeti fordításelméletben végbement változásokban keresendő. A 20. század 80-as éveiben egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a fordítás olyan összetett jelenség, mely kizárólag a nyelvészet segítségével nem írható le maradéktalanul. A fordítás olyan folyamat, melyben a fordító minden pillanatban számtalan választási lehetőség előtt áll, és minden pillanatban számtalan döntésre kényszerül. Döntéseiben pedig nemcsak a két nyelv rendszerbeli különbségei játszanak szerepet, hanem sok más szempont is: pl. a forrásnyelvi szöveg műfaja, a célnyelvi befogadók ismeretei, a forrásnyelvi és a célnyelvi befogadók kulturális különbségei, stb. Ha a fordítástudomány ezeket a választásokat és döntéseket is le akarja írni, akkor vagy ki kell lépnie a nyelvészetből, vagy ki kell terjesztenie a nyelvészet hatáskörét. Ez utóbbi történik napjainkban. Ma már a nyelvészeti fordításelméletbe szervesen beletartozik a fordítás folyamatának szövegnyelvészeti, pszicholingvisztikai és szociolingvisztikai megközelítése. És itt kanyarodunk vissza a 19. századhoz, hiszen ezek a szempontok a 19. században mindvégig nagy erővel voltak jelen, ha természetesen más terminusrendszerben fogalmazódtak is meg.

Eugene Nida (1964, 1969) gondolatát, hogy az ekvivalencia feltétele a fordítás befogadójának azonos reakciója amely a nyelvészeti fordításelméletben fontos felfedezésnek számított, a 19. század egy pillanatra sem hagyja figyelmen kívül. Szász Károly ezt írja 1859-ben akadémiai székfoglalójában: "Én azért így állítom fel a műfordítás célját: "Fordítmányunkkal épen azon (azaz nem kisebb és nem más) gyönyörérzetet támasztani olvasónkban, mit az eredeti olvasásán az azt élvezni tudó érez." Néhány sorral lejjebb pedig így fogalmaz: "Nézetem szerint tehát a fordítmánynak bizonyos tekintetben ugyanazonosnak kell lennie az eredetivel, ti. ugyanazon hatás kell ébresztenie olvasójában" (uo.).

Ugyancsak végig jelen van a 19. században a nyelvészeti fordításelmélet másik látszólag új felfedezése a fordítás "pragmatikai aspektusa" (vö. Neubert 1968), mely a célnyelvi olvasók tudásának, ismereteinek, várakozásainak figyelembe vételét és a fordítás ennek megfelelő "pragmatikai adaptálását" jelenti. Bár a "pragmatikai adaptáció" fénykora Magyarországon nyilván a 18. század volt, amikor az idegen nyelvekből fordított műveknek színhelyét, cselekményét, társadalmi viszonyait is átültették magyar környezetbe a fordítók (gondoljunk csak pl. Simai Kristóf *Moliere* fordítására, a *Zsugorira*, melyben Némedi Gyolcs István alföldi nemesember a kurucok elől szökik Némediből Esztergom felé), a célnyelvi befogadó igényeiről a 19. században sem szűnnek meg a viták. Schedel (Toldy) Ferenc 1843-

ban így teszi fel a kérdést: "S criticusoknak dolgozunk-e, nem a 'mívelt közönségnek, a 'philológus' mérlegében akarunk-e inkább teljes mértékűnek találatni, vagy az olvasó szépérzését megihletni?" (1844:52).

Ugyanerről Arany János így ír 1860-ban: "Óhajtja a bizottság, hogy az áttétel ne annyira azt az olvasót igyekezzék kielégíteni, ki az eredeti Shakespeare-rel kezében szót szóval összehasonlítja, s inkább nehézkes fordítással is beéri csak hogy egy jóta se vesszen el az eredetiből, mint inkább azt, ki az angolokhoz nem férhetvén, szépségeit a nagy költőnek, magyarban kívánja élvezni" (Arany 1975: 895).

Brassai Sámuel fordítással kapcsolatos nézetei azért érdekesek a nyelvészeti fordításelmélet művelői számára, mert ő az, aki fordítással kapcsolatos fejtegetéseiben leginkább felvet nyelvészeti szempontokat is, Fordításról szóló cikksorozata *Még is valami a fordításról* címmel 1861-ben jelent meg a *Szépirodalmi Figyelő* 19., 20., 27., 28., 30., 31., 32., 33., 48., 49., 50. számában. A cikksorozat négy nagy fejezetből áll. Mindegyikben olyan kérdéseket vet fel Brassai, amelyek ma is aktuális kérdései a fordítástudománynak, ha máshogy fogalmazzuk meg is őket. Az első rész témája: miért van szüksége jobban a magyarnak fordításokra, mint a németnek, angolnak, franciának, olasznak (mai megfogalmazásban: mi a fordítás funkciója)? A második rész témája: "mik a kellékei annak a fordításnak, a melytől azt a sok emlegetett jót bizton várhassuk" (mai megfogalmazásban: melyek az ekvivalencia feltételei)? A harmadik rész témája: milyen "bűnöket" követnek el a fordítók a magyar nyelv ellen (mai megfogalmazásban: milyen legyen a célnyelvi szöveg megformálása)? A negyedik rész témája: mivel "vesződjön" inkább a fordító, a szavakkal vagy a mondatokkal, és hogy a szó "két rendbeli energiájából" az "alanyi" és a "tárgyi" energiából, mit lehet feláldozni (mai megfogalmazásban: mi a fordítás egysége, mi a fordítás invariánsa, mit kell megőriznie a fordítónak a szó denotatív és konnotatív jelentéséből)?

Mi a fordítás funkciója a 19. századi Magyarországon? Brassai a tőle megszokott szenvedéllyel ostorozza a magyar irodalom állapotát: „Szegények vagyunk bizony mi! Büszke vagy szégyenlős szegények, rejtekben sanyargók vagy nyilván koldulók, az mindegy, de mindenesetre szegények. Mintául szolgálható eposzunk, a melyhez a critica is tanulni járjon – bocsásatok meg Zrínyink és Vörösmartynk árnyékai – nincsen. A tragoedia múzsjája – itt már bocsánatot sem kérek – még egy költőnk bölcsőjére sem mosolygott. ... Regény? Erről jobb hallgatni." Ebből vonja le Brassai az alábbi következtetést: "... midőn a németnek, angolnak, franciának, olasznak a fordítások csak fényűzési cikket képeznek, nekünk irodalmi élelmiszer gyanánt van szükségünk rájuk. Mi végre? ... Fordításoknak

nálunk az ízlés fejlesztésére és nemesítésére kell szolgálni" (i.m. 290-291).

Az első rész végén Brassai előrevetíti a következő rész témáját: "De most következik ám a nehezebben fejthető kérdés: mik a kellékei annak a fordításnak, a melytől azt a sokat emlegetett jót bizton várhassuk?" (i.m. 307). A második részben furcsa feleletet kapunk erre, olyant, amely könnyen félreérhető Brassai egész gondolatmenetének végigkísérése nélkül. A válasz ugyanis így szól: "legyen a fordítás nemzeties" (i. m. 318). Mit jelent Brassainál a "nemzeties" szó? Netán a 18. századra jellemző "pragmatikai adaptációt"? A szereplők nevének, foglalkozásának, a cselekmény színhelyének "megmagyarítását"? Kísérjük végig gondolatmenetét.

Kiindulási pontja ugyanaz, mint Batsányié volt 1789-ben. "A 'Fordítónak a' nyelvet a'mellyből, és a' mellyre fordítani akar, tudni, és a dolgokat, mellyek a' fordítandó foglaltattnak, érteni kell. Ez olly nyilvánvaló igazság, hogy talán regulának sem kellene nevezni." (Batsányi 1789)

Brassai így fogalmaz: "Mert az effélék, mint: a fordító tudja jól sőt igen jól mind azt a nyelvet a melyikből, mind azt a melyikre fordít, hogy a tárggyal szorosan és terjedelmesen ismeretes legyen ... vita alá nem jövő, nem jöhető igazságok, mondhatni trivialitások ... Ám de annál vitatottabb pont a fordítási hűség ... Megvannak e tárgyban minden politikai pártnak az ő képviselői: fontolva haladók, konok maradók, conservativek, ultraroyalisták, servilisek, liberálisok, progressisták, demokraták, republicanusok." (i. m. 418.) Milyen kár, hogy Brassai nem fejti ki részletesebben ezt a politikai analógiát. Megtudhatnánk belőle, milyen nézetek csaptak össze a fordítói hűség körül, akörül a ma is aktuális kérdés körül, hogy kihez legyen hű a fordító, kit részesítsen előnyben: az eredeti szöveg szerzőjét vagy a fordítás feltételezett olvasóját.

Brassai a hűséget a fordítás elengedhetetlen feltételének tartja: "Lényegesnek ... mondom, mert hiszen elhagytaival semmivé tennők magát a fordítás fogalmát: lehetne utándolgozás, plágium minden csak fordítás nem ." (i. m. 419.) Arra az engedményre sem hajlandó, hogy a hűség mértéke szerint többféle fordítást különítsen el. Pedig az, hogy a szöveg műfaja és a feltételezett olvasók köre szerint különböző fordítástípusokat lehet (kell) elkülöníteni, nagyon népszerű gondolat volt a 19. században. Rájnis József a 18. század végén háromféle fordítást különített el: "rabi fordítást", "közfordítást" és "jeles fordítást".

Schedel (Toldy) Ferenc 1843-ban elhangzott, és 1844-ben megjelent előadásában szintén háromféle fordításról beszél: az "anyaghű", "alakhű" és "szoros" fordításról. (1844: 50-66). A *Kisfaludy Társaság Évlapjaiban* hozzá lehetett szólni az előadáshoz. Az első hozzászóló Fabriczy Sámuel szintén a háromféle fordítás mellett érvel: "Én részemről

a'szerint, a' mint valamely munka inkább a' tudományos és didacticus, vagy inkább a' szépművészeti osztályhoz közelít, az első esetben az anyaghű, a' másodikban az alakhű fordításnak adnám az elsőséget, a' harmadik nemű, vagy is szoros műfordításnak pedig ... csakugyan egy, de meg nem vetendő hasznát látom, t.i. hogy a' nyelvet új fordulatokkal gazdagítja, mi ha óvakodva és erőltetés nélkül történik, minden esetre nyereség." (1844: 67-68).

Brassai nemcsak hogy nem ért egyet azzal, hogy ahányféle fordítás, annyiféle hűség, hanem ki is figurázza ezt a megközelítést: "Mellőzve minden más epithetumokat, mint művészi, szolgálai, szabad, remek vagy legényi, még napszámosi is, azt hiszem, vitatlan, lényeges vonás gyanánt állíthatjuk fel az eredetihez való hűséget ..." (i. m. 418).

Melyek azok a pontok, "mikre nézve teljes hűséggel tartozik a fordító? - teszi fel a kérdést. "Én csak kettőt bírok lelni: a gondolatot és a stílt." Ha ezt a fordító átadja "evvel a fordítói hűségnek tökélyesen eleget tett" (i. m. 419).

És most jutunk vissza újra a "nemzetiesség" gondolatához: "A magyar fordító miután eredeti gondolatával és, amint mondók, ettől elválaszthatatlan stílusával tisztában van, már a másik oldalra szól a hűség erénye is, mindenek feletti első, sőt egyetlen kötelessége a fordítónak, magyarul, nemzetiesen magyarul írni" (i. m. 433).

Láthatjuk tehát, hogy Brassai a "nemzetiességen" nem a 18. században divatos "pragmatikai adaptációt" érti, hanem csakis és kizárólag a nyelvi megformálás magyarosságát. Ebben a pázmányi elvet követi: "Igyekeztem azon, hogy a deák bötűnek értelmét híven magyaráznám; a szóllásnak módgyát pedig úgy ejteném, hogy nem láttatnék deákból csigázott homályossággal repedezettnek, hanem oly kedvesen folyna, mint-ha először magyar embertől, magyarul íratott volna" (Pázmány 1738). Brassai így fogalmazza meg ezt a gondolatot: "... a fordítás olyan legyen, mintha a szerző az ő egész egyéniségével képzelődéseivel és eszével tiszta magyar és magyarul beszélő családban nevelkedve, magyarul írta volna az illető munkát, úgy magyarul, hogy azon semmi idegen íz sem érezzék" (i. m. 433).

A cikksorozat harmadik részét Brassai annak szenteli, hogy sorra vegye, milyen bűnöket követnek el a fordítók a magyaros, "nemzeties" fogalmazás ellen: "Feladatom kimutatni, hogy a most divatozó magyar irodalmi nyelv nagymértékben el van nemzetietlenítve, és hogy azt a kárt benne a fordítások tették" (i. m. 465). Először néhány német mintára képzett igekötős igét kifogásol (*összefügg, ellát, kinéz*), majd rátér az "evvel és avval bír" szerkezet bírálatára. "A magyarnak nincs olyan igéje, a mely a latin "habeo"-jának és a rokon s a leány-nyelvek hasonló értékű szavainak anyagilag és formailag

megfeleljen... No de minden esetre, a "nekem van", a mely a "habeo"-nak annyira megfelel, a mennyire csak egy nyelvbeli szó más nyelvbelinek megfelelhet... nyelvünk ép és biztosan működő szerve, és nincs semmi okunk eltávolítására. Vagy dehogy nincs! A fordító urak úriasszonyoké nagyon csökkenne vele, ha egy fordítandó német mondatot előbb egészen el kellene olvasniok, mielőtt a magyar szókba öltöztetésihez hozzáfognának... Úgy de ilyen pazar áldozatot a haza szolgálatára szentelt becses életből hozni nem lehet; leírjuk hát szépen a német nominativust, és midőn a "haben"-re érkezünk "bírní"-nek fordítjuk, és kész a magyarázás(?)" (i. m. 468).

Brassai érdeme, hogy nem éri be a német mintára keletkezett szavak, szó szerkezetek kiszemelgetésével. Néhány gondolata a mondatok szöveggé szerveződését is érinti. A német passzívum szolgál fordítását kifogásolva szövegszintű szempontokat vet fel a megfogalmazás és a megértés szempontjából egyaránt. "Vagy tán azt mondják Önök, hogy az activa forma helyreállításával, a periódus egyik mondatától a másikra menve, változnék a nominativusi alany, és ez hiba lenne? Ha azt mondják, a védelem még rosszabbá, még tarthatatlanabbá teszi ügyöket, mert hiszen a nominativusi alany e fontos szerepléseiben áll főképp az idegenszerűség, a nemzetietlenség. Az a nominativusi hatalmaskodás a nyugat-európai mai nyelvek saját vonása, a melyet a névragozás nagyon silány volta ... – vagy tökéletes hiánya – tesz náluk szükségessé ... " (i. m. 481).

Szembeállítja egymással az alábbi két mondatot: "A fölkelők Hercegovina és Montenegró határain a török csapatok által részint szétszórattak, részint egészen megverettek." "A fölkelőket Hercegovina és Montenegró határain a török csapatok részint szétszórták, részint megverték." A második, azaz a cselekvő igével fogalmazott változat mellett nemcsak azzal érvel, hogy az magyarosabb, nemzetiesebb, hanem az olvasó megértési szempontjait is figyelembe veszi: "... mihelyt látja az olvasó a "felkelőket" mindjárt veszi észre, hogy *velők* vagy *rajtuk* kellett hogy történjék valami, nem pedig *ők* míveltek valamit; holott az idézett formában egy ideig bizonytalanságban marad, és csak mikor az "által"-ig érkezik, veszi észre, hogy *biz'* azok nem míveltek semmit, hanem *őket* futamították meg (i. m. 482).

Szintén túllép a mondatszínten, mikor azt veti a fordító szemére, hogy indok nélkül változtatják a különböző múlt időket. Éppen Arany János Köpönyeg-fordítása kerül a kezébe, mely ugyancsak a *Szépirodalmi Figyelő* 1861-es számában jelent meg folytatásokban. "Ott lábatlankodnak tarkán egymás mellett: elkölté, – ült, – heverésze, – bealkonyodott – felöltözék – vette – ment – kelle – közeledett – jutott – találkozáék – ritkultak – mutatkozának

– bámulta. Elolvasván pediglen próbálják meg, vajon a legmélyebbre ható ártézi kútfúróval és legfeszítettebb szorgalommal bírnak-e oly elvet feltalálhatni, a melyből kimagyarázhatnánk: miért van az idézett helyen az igék némelyike – a bevett nevezet szerint – félbe múltba, másikba egészbe múltba téve?" (i. m. 499).

Brassainak az igeidőkkel kapcsolatos eszmefuttatásai azért is érdekesek, mert az igeidőkkel kapcsolatban érdekes fejtegetésekbe bocsátkozik a nyelv rendszerszerűségéről: "A különféle nyelvek illető jellemében van egy bizonyos erős vonás, az úgynevezett igeidők. "Úgynevezett" mondám, mert bizony a tulajdonképpeni idő, t. i. a mit az alatt értenek és tanítanak a nyelvtanokban, a múlt jelen és jövő csak egy és még nem is leglényegesebb árnyalat azok közül, a melyeket az igeidőknek nevezett formák jelentenek. Igenis, erős, kiülő, szembetűnő vonás, – csak azok nem, vagy halványon látják, a kik a nyelveket csupán az etymológia kicsinyítő üvegén át szemlélik, és nincs fogalmuk róla: mily szép szervezett egész; a kik nem tudják vagy nem akarják tudni, hogy nemcsak linnéi rendszere, hanem physiológiája, sőt psychológiája is van ... Persze, hogy nyelvtanokból és szótárakból nem lehet ezeket kitanulni; a nyelvnek organikus használata, olvasása, írása beszélése sejteti velünk a különböző sajátosságokat" (i. m. 498).

Cikksorozatának negyedik részében Brassai a mai fordítástudomány egyik központi témáját érinti. Arról beszél, hogy a szónak mely jelentéseit kell megőriznie a fordítónak, és mely jelentéseit áldozhatja fel. A szónak kétféle "energiát" tulajdonít, "tárgyas" és "alanyi" energiát. "A szónak, hogy úgy mondjam philológiai történelme által fejlett és egy alak alá gyűlt jelentési csoportját nevezhetni a szó tárgyas energiájának. Midőn már valaki fordítása közben egy ilyen szóra akad, ha azt a nyelvet, amelyből fordít, igen jól érti, ama szó minden jelentéseit együtt el tudja gondolni, s innen csak egy lépés arra a hiedelemre, hogy hát el is kell gondolnia, sőt fordítmánya olvasójával is el *kell* gondoltatnia. Dehogy kell, dehogy kell!" (i. m. 770). Az angol *board* ('deszka', 'asztal', 'tábla', 'szék', 'hivatal', 'fedélzet') szót hozza fel példának. "Lássá más, de én nem teszem fel az angolokról azt a bolondságot, hogy mikor a *board* szót leírja, azt kívánja vagy várja az olvasójától, hogy a *board* jelentéseinek egész panorámája vonuljon el imennek elméje előtt... A mi hát az eredeti írónak sem célja sem kötelessége, miképp lehetne az a fordítónak?" (i. m. 771).

Mai megfogalmazásban: a fordítónak a szó denotatív jelentései közül csak az adott szövegben aktualizált denotatív jelentéseket kell visszaadnia. Igenám, tehetné fel valaki a kérdést, de mi a fordító feladata a konnotatív jelentésekkel? Brassai a szó konnotatív jelentéseit a szó "alanyi" energiájának nevezi, és így jellemzi: "Minden szóban rejlik

bizonyos inger, mely elménket készíteti a szónak megfelelő képnek vagy fogalomnak, olykor képek sorának vagy egész gondolatnak előteremtésére... Úgy de minden ingernek az a - szintoly kétségbe hozhatatlan természete, hogy gyakori ismétlése és megszokása által élessége tompul, élénkségében vesz a hatása. Ez történik a szavakkal is, és akármint irtózzanak az eszmétől némelyek, "elkopik" elviselődik biz' a szó nemcsak külalakjában, de értelmében is. A dolog természetéből foly, hogy megszokott anyai nyelvünk legelőbb mutatja e jelenséget. De tanuljunk meg csak egy idegen nyelvbéli szót – nem is kell a nyelv egésze hozzá – már élénkebben keletkezik elménkben az általa izgatott kép, mint egy restaurált festmény, s azt tartjuk felőle, hogy több energiája van, mint a megfelelő anyainak" (i. m. 784).

Jól tudjuk, miről beszél Brassai: az idegen nyelvi szót – éppen idegen nyelvtudásunk hiányosságai miatt – sokszor titokzatosabbnak, izgalmasabbnak, gazdagabbnak érezzük, mint az agyonhasznált anyanyelvi eszköztárunkból kiválasztott magyar megfelelőjét. Pedig az "eredeti szavainak tulajdonított energia – figyelmeztet Brassai, – számtalan esetben épp oly nemű... (i. m. 785). Itt fogalmazza meg véleményét a fordítás során bekövetkező veszteségekről is: "A jellemzett két rendbeli energia alá tartozó eseteket összegyűjtve vajmi kevés lesz azok száma, a melynek "feláldozása az idiotismusnak" valóban *áldozat* ..." (i. m. 786).

Cikksorozatának végén Brassai megfogalmazza nézetét a fordítás egységéről, mely véleménye szerint nem a szó, hanem a mondat. Ugyancsak megfogalmazza nézetét az ekvivalenciáról, melynek feltétele, az olvasóra tett hatás azonossága: "Röviden és mindent összefoglalva hát arra intem mindazokat, kik a fordításnak szintoly hasznos, idves, mint hálátlan munkájára adják magukat, hogy lássák meg a fáktól valahára az erdőt is, azaz: a szókkal való hasztalan vesződség, küzdés, birkózás helyett, minek legtöbbszörre kudarcz a vége, fordítsák figyelmöket a mondatra. Ébressze phrasisuk a fordítmány olvasójában azt a mondatot, képet, érzelmet, indulatot, melyeket a szerző szándéklott ébresztetni az eredetiében, s a fordítás hű lesz, ha szinte tán szótár-író egyetlen egy szót sem merne a fordított mondatbeliek közül az eredetibe foglaltakkal szembe állítani" (i. m. 786).

Összefoglalva, Brassai Sámuel fordítással kapcsolatos nézeteiről csak azért nem mondhatjuk, hogy a 19. századi magyar fordítástudomány élvonalába tartozik, mert véleményünk szerint a 19. században sem Magyarországon, sem másutt a világon nem beszélhetünk a mai értelemben vett fordítástudományról. Azok a kérdések azonban, melyeket Brassai a 19. században felvetett, ma is aktuális kérdései a fordítástudománynak, s azok a

válaszok, amelyeket a fordítás egységével, a fordítás invariánsával, a fordítói ekvivalencia feltételeivel kapcsolatban adott, ma is helytállóak.

Irodalom

- Arany J. (1860) 1975. *Arany János Válogatott Művei III. Prózai Művek*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Batsányi J. 1789. Milton és a fordítás mestersége ügyében. Tóldalék a Magyar Museum harmadik negyedéhez. In: Kresztúri D. és Tarnai A. (szerk.) *Batsányi János összes művei II*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 153-199.
- Brassai S. 1861. Mégis valami a fordításról. *Szépirodalmi Figyelő*. 19., 20., 27., 28., 30., 31., 32., 33., 48., 49., 50. szám.
- Fabriczy S. 1844. Hozzászólás ... *Kisfaludy Társaság Évlapjai*. 67–68.
- Neubert, A. 1968. Pragmatische Aspekte der Übersetzung: *Beiheft II. zur Zeitschrift "Fremdsprachen"*. Leipzig: Verlag Enzyklopädie. 21-33.
- Nida, E. A. 1964. *Towards a Science of Translating*. Leiden: Brill.
- Nida, E. A., Taber, Ch. 1969. *The theory and practice of translation*. Lieden: Brill.
- Pázmány P. 1738. Kempis Tamásnak Krisztus követéséről ... Nagyszombat.
- Radó A. 1904. *A magyar műfordítás története*. Budapest: Egyetemi Philológiai Közlemények.
- Rájnisi J. 1789. *Tóldalék, melyben a magyar Virgiliusnak szerzője a kassai Magyar Múzeumról jelesbben pedig az abban foglaltatott Fordítás' mesterségének reguláiról való ítéletét kinyilatkoztatja*. Pozsonyban Fűskúti Landerer Mihály betűivel.
- Schedel (Toldy) F. 1844. A műfordítás elveiről. *Kisfaludy Társaság Évlapjai*, 49–66.
- Szász K. 1859. A műfordításról (különös tekintettel Shakespeare és a Biblia fordítására). Akadémiai székfoglaló értekezés. *Magyar Sajtó*, nov. 5–10. szám.